

Varga Gyöngyi

„TÁGAS TÉRRE ÁLLÍTOTTAD LÁBAMAT”

ISTEN, IZRAEL ÉS A TÉR AZ ÓSZÖVETSÉG VILÁGÁBAN

A tér kitöltése: bibliai térérzékelések, térélmények

A természet, a teremtettség alapvető működési elve az, hogy a létezők betöltik a rendelkezésre álló teret, és használatba veszik azt. Minden folyamat, esemény, mozgás egy adott, az ember számára is többé-kevésbé érzékelhető térben zajlik. Ez a széleskörű tapasztalat és felismerés ott tükröződik a bibliai hagyományban is: a szentírók szövegeikben kifejezésre juttatják az aktuális térrel, helyszínnel kapcsolatos meglátásaikat, strukturálják, illetve be is rendezik a teret. Elbeszélt történeteiket lokalizálják, szereplőiket ide-oda mozgatják a tér különböző pontjai között. Gyakran tesznek megállapításokat a tér bejárhatóságával, kiterjedésével kapcsolatban, és olykor kritikával is illetik azt. Megkülönböztetik egymástól az életteret és a pusztaságot: a hasznos és hasznavehetetlen tereket. Kijelölik a fontos és különleges pontokat, az emlékezet által megjelölt szent helyeket.¹

Ugyanakkor érdekes módon sem a héber, sem pedig a görög nyelvben nem találunk egyetlen olyan kifejezést sem, amely a térre mint általános, absztrakt fogalomra vonatkozna. Ez is azt jelzi, hogy az ókorban élt emberek térérzékelése bizonyos szempontból más volt, mint ahogyan azt ma tapasztaljuk, illetve amint ma reflektálunk a térélményeinkre. Az elvont gondolkodás fogalmi koncepciói itt még hiányoznak; ám ezen túlmenően mindenekeelőtt a léptékekben látszik az eltérés. A bibliai időkben elsősorban a gyalogosan, illetve haszonállatok segítségével megtehető távok (pl. a Jeruzsálem–Jerikó távolság) adták az emberek számára a világukban való eligazodás mérhető léptékeit, viszonylatait. A bibliai Izrael nagyjából Dunántúl méretű területén a távolságok áthidalása általában nem volt különösebben nagy kihívás, ám a

¹ Napjainkban a biblikus teológia terén kiemelt szerepet kap a bibliai emberek térszemléletének, térérzékelésének kutatása, amely a szentírási textusok mélyebb, árnyaltabb megértését is segítheti. A társadalomtudományok, így a szociológia alkalmazott térleméleteinek adaptálásával jól megközelíthetők és értelmezhetők a szövegek térrel kapcsolatos megjegyzései, információi. Itt most elegendő néhány fontos és izgalmas munkára felhívni a figyelmet a téma irodalmából: BERQUIST–CAMP 2007; 2008; JANOWSKI–EGO–KRÜGER 2001; BRINKMAN 1992.

változatos domborzati viszonyok, illetve az aktuális időjárás helyzet befolyásolták a helyváltoztatást, utazást és így a térrel kapcsolatos emberi tapasztalatokat is.

A hellenizmus korától kezdve, majd később a Római Birodalomban az emberek térérzékelését tekintetve változás állt be: a környező világ, a közvetlen élettér egyre inkább zsugorodni kezdett. A diaszpórákban élő zsidó közösségek és az „anyaország” között egyre élenkebb kapcsolat bontakozott ki. Az ókori Közel-Kelet térségét átszövő kereskedelmi útvonalak hálózata is tovább bővült – az igénybe vehető közlekedési eszközök „repertoárjával” együtt.

Az Újszövetség időszakában még inkább kinyílt a világ. Az Apostolok cselekedetei, illetve a levelek kánonrésze is jól érzékelteti velünk, mai olvasókkal azt a jelentős változást, amely a mobilitás, a távolságok leküzdése tekintetében ekkor bekövetkezett. Az őskereszténység missziói lendületét is támogatták az egyre fejlődő közlekedési, hírközlési lehetőségek, így az evangélium egyre jobban tudott terjedni. Kis-Ázsiából Európa felé is megnyílt az út, és hamarosan a kontinens távolabbi pontjaiba is eljutott a Krisztusról tanúskodó örömhír.²

A rendelkezésre álló tér kitöltésének és a térbeli határok kitérítésének, a korlátok felszámolásának igénye tehát a Szentírás szövegeiben is tetten érhető. Mind a bibliai Izrael, mind pedig az őskereszténység tudatában volt a teremtettség, a természet ezen alapvető működési elvének. Ezért a térbeli keretek növelésének kísérletei szorosan összefüggtek a zsidó-keresztény hit, tradíció és értékrend elterjesztéséért folyó erőfeszítésekkel. A térhasználat és térkonstrukció ebben a tekintetben alapvetően teológiai, vallási célokat szolgált.

A zsidó monoteizmus és az ebből következő etika, valamint a keresztény hit megismertetésének igénye a pogány világban mind az Ó-, mind az Újszövetségben egyaránt nagyon fontos kérdés. A zsidóság babiloni fogság utáni teológiájában újra és újra megjelenik a gondolat, hogy a népek végül mind Jeruzsálemba özönlenek majd, hogy leboruljanak Izrael Istene előtt.³ Ám míg az Ótestamentum a missziós tevékenység „stratégiai” irányának és fókuszaként elsősorban egy konkrét térbeli helyszínt, mégpedig a jeruzsálemi templomot jelöli meg, és ide koncentrálja „erőit”, addig a kereszténység éppen a centrumból kifelé, a perifériák felé tartó mozgásként

² Lásd ApCsel 16,6–10; 27–28.

³ Zakariás könyvében például ezt olvassuk: „Ezt mondja a Seregek Ura: Eljönnek még a népek és a többi város lakói, és az egyik város lakói elmennek a másikba, és ezt mondják: Gyertek, menjünk el, könyörögjünk az Úrhoz, folyamodjunk a Seregek Urához! Én is megyek! Nagy népek és erős nemzetek jönnek Jeruzsálemba, hogy a Seregek Urához folyamodjanak, és az Úrhoz könyörögjenek. Ezt mondja a Seregek Ura: Azokban a napokban tízen is megragadnak a mindenféle nyelvű népek közül egy júdait ruhája szegélyénél fogva, és ezt mondják: Hadd tartsunk veletek, mert hallottuk, hogy veletek van az Isten!” (Zak 4,20–23)

tekinti a pogányok hitre juttatásának küldetését. A Máté szerinti evangélium záradéka világosan jelzi a kereszténység teológiai „mozgásigényét” és térbeli irányultságát: *„Jézus pedig hozzájuk lépett, és így szólt: Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”* (Mt 28,18–20)

Néhány szóban a térelméletekről

Izgalmas kérdés utánajárni annak, hogy mi, emberek miként is érzékeljük a minket körülvevő teret, és hogyan képezzük le azt a magunk számára, hogy eligazodjunk benne. Jon Berquist erről így ír: „A tér genealógiával és történettel rendelkezik; az emberi tapasztalatok körén belül mint konstruált kategória létezik. A tér valami olyasmi, amit mi teremtünk, alkotunk, produkálunk, formálunk, újraalakítunk, amelyet információkkal látunk el, vagy éppen »diszformálunk« és transzformálunk. [...] A tér és térbeliség fogalma a valóság olyan aspektusára vonatkozik, amely magában foglalja a távolság, a magasság, szélesség, mélység, az orientáció, az irány koncepcióit mint az emberi érzékelés konstrukcióit, valamint ezen aspektusok használatát.”⁴

Berquist eme megfogalmazása a térrel kapcsolatban Henri Lefebvre francia szociológus, marxista filozófus gondolataira épül. Lefebvre nevéhez fűződik az a megállapítás, hogy a tér nem neutrális és objektív valóság, hanem egy nagyon komplex társadalmi konstrukció, illetve produktum. A társadalomtudós többek között annak a kérdésnek járt utána, hogy a tér érzékelése és élménye miként változott az évszázadok során az átalakuló szociológiai kondíciók hatására.

Történeti áttekintésében megállapította, hogy a középkorig lényegében a teret és az időt elsősorban a lokális adottságok, megélt tapasztalatok nyomán érzékelték. A test, a fizikum adottsága, kapacitása és teherbírása határozta meg az idő és a távolság észlelését. A reneszánsz idején azonban kifejlődtek azok az absztrakt gondolkodásra épülő matematikai rendszerek, amelyek nyomán a teret „széttördelték” olyan állandó elemekre, amelyek segítségével azután ábrázolták, leképezték a teret, illetve „visszaépítették” azt a térképészet gyakorlatában. (A magyar kifejezés mint szóösszetétel: „tér-kép” jól érzékelteti az absztrakció irányába elmozduló térszemlélet lényegét.)

E térképek alapján már könnyedén lokalizálhattak különböző helyszíneket, és a rögzített adatok alapján további méréseket is el tudtak végezni. Ettől kezdve a

⁴ BERQUIST 2002, 14–15. o.

térfelfogás egyre elvontabbá vált, és ezzel együtt megnyílt különböző ideológiák, eszmerendszerek, társadalmi-politikai gyakorlatok (például munkamegosztás, társadalmi osztályok, kapitalista ipar, gyarmatosítás) felé is.

Lefebvre arra a megállapításra jut, hogy ezt a társadalmi folyamatok révén folyamatosan teremtődő absztrakt teret adminisztratív struktúrák, kontrollt gyakorló hivatalos szervek, véleményformáló fórumok, társadalmi konvenciók, illetve kiépített technológiai rendszerek tartják a „helyén”: ezek segítségével a „társadalmi tér” mindennap folyamatosan újra létesül.⁵

Lefebvre egy három elemből álló térsémát dolgozott ki, amely a következőket foglalja magában: fizikai (természetes) tér, mentális (vélt, elképzelt) tér és társadalmi/szociális tér. Ezek a „terek” véleménye szerint dialektikus feszültségben állnak egymással. A fizikai tér az észlelt, jelenvaló, konkrét tér; a mentális tér viszont ideologikus: ez az, amely az emberek gondolataiban, képzeletében konstruálódik. A „társadalmi” jelzővel illetett harmadik kategória pedig a szociális viszonyrendszerekben képződő, a különböző kapcsolatok révén létrejövő komplex térélmény és térérzékelés: ez a megélt/„praktizált” tér.

Edward W. Soja⁶ politikai földrajzzal és városelméletekkel foglalkozó amerikai geográfus továbbfejleszti Henri Lefebvre koncepcióját egy posztmodern, intellektuálisabb irányba. *Firstspace*-nek nevezi el a természetes teret, amely a geofizikai realitás. *Secondspace*-ként definiálja Lefebvre „mentális tér” fogalmát, amely bizonyos jelek, szimbólumok révén leképezett, reprezentált, kognitív tér. Ez a második kategória a filozófiai, pszichológiai, vallási megközelítések révén értelmezett tér, amelynek működését gyakran ideológiák, domináns hatalmi struktúrák befolyásolják. Végül a *Thirdspace* névvel jelöli a társadalmi teret mint megélt, a mindennapi emberi érintkezések révén tapasztalt realitást. Ez a tér a különböző társadalmi csoportok találkozásának, interakcióinak, konfrontációinak tere. Ez a harmadik kategória a *Secondspace*-re adott, adható reflexiók helye is, az ideológiakritika, az elnyomó struktúrákkal szembeni ellenállás, illetve az alternatív térérzékelés „helye”. Ez a hely magán viselheti a marginalizáltak, illetve a kontrollált térből kitörni szándékozók perspektíváját is.

A tér e „trialektikus” elméleti megközelítése alapján ugyanakkor az is elmondható, hogy nincs éles kontúr a három térkategória között; az érzékelt tér egyszerre lehet reális, konkrét és ugyanakkor imaginációk, kognitív koncepciók által létesülő

⁵ LEFEBVRE 1991. (Eredeti, francia nyelvű kiadás: 1974.)

⁶ SOJA 1996, 6–12., 26–39. o. A három kategória angol nyelvű definíciója: „Firstspace (geophysical realities as perceived), Secondspace (mapped realities as represented) and Thirdspace (lived realities as practised).”

„övezet”: úgynevezett *mental map*, ahol különféle interakciók történnek, amelyek különböző lenyomatokat hagynak a „térben”. Ilyen módon ezek a „terek” egymással folytonos „trialógust” folytathatnak.

Ezt a mára már „klasszikusnak” számító térelméletet a kutatás napjainkban tovább modifikálja, finomítja a kritikai megközelítések mentén, és alkalmazhatóvá, adaptálhatóvá igyekszik tenni többek között a humántudományok, így az irodalomtudomány, a teológia és a pszichológia kérdésfelvetései számára is.

Ószövetségi terek

Az Ószövetségben minden tér valójában a szövegekben a szentírók által bemutatott, ábrázolt, illetve elbeszélte tér. Leggyakrabban a *maqōm* (מקום) szóval találkozunk a szövegekben, amikor egy földrajzi térségen belül egy konkrét helyet említene a bibliai szerzők. Ugyanakkor a héber nyelv ismeri az út, utca: *hûts* (חורץ), illetve a tér: *r^ehōv* (רחב – klasszikus értelemben az agora) megkülönböztetését is, bár a két fogalom közötti tartalmi eltérés nem mindig érzékelhető.⁷ Ám mindezek a kifejezések nem tudják teljesen visszaadni a térérzékeléssel kapcsolatos sokféle tapasztalatot, amelyet a bibliai emberek szereztek, és amelynek reflexióit sok textus őrizi.

Az ószövetségi térstrukturálást az ókori keleti koncepciók nyomán a dichotómia jellemzi. Ez az elől és hátul, előtt és mögött, fent és lent, magasság és mélység, jobb és bal, távol és közel, illetve a szűkösség és tágasság fogalmaiban érhető leginkább tetten. Ezek az ellentétpárok, kettősségek ugyanakkor egymással kombinálódnak, hálózatokat alkotnak, kulturális konnotációkkal bővülnek, pozitív és negatív pólusokká „rendeződnek”, és ennek nyomán a bibliai szövegekben egyre összetettebb térszemlélettel, illetve érzékenyebb tértudatossággal találkozhatunk.

Ám ami még érdekesebb, az az, hogy az ószövetségi szemléletben a tér és idő a nyelv, a héber fogalmak szintjén egészen egymásba ér. Ezt az összekapcsolódást jelzi nagyon plasztikus módon a héber *ōlam* (עלם) kifejezés, amely egyszerre jelenti a földkerekséget, a térbeli kiterjedés korlátatlanságát, ugyanakkor az idő mérhetetlenségét is: vagyis az örökkévalóságot.

A bibliai emberek a teret az érzékelésük alapján „klasszikusan” a négy horizontális irány, illetve a vertikális tengelyen a fent és lent iránya szerint strukturálták. Fölöttébb izgalmas a tér és idő nyelvi síkon történő összekapcsolásának metaforikus „sűrítése” azokban a kifejezésekben, amelyek a négy égtájra vonatkoznak.

A héber *kedem* (קדם) kifejezés hármas jelentéstartalommal bír: egyszerre jelent arcot, jelenti a keleti irányt és az időben korábbi; gyakran az ősi időt is ezzel a szóval

⁷ Lásd pl. Péld 7,12; 22,13; Zak 8,15.

jelölik. Az ószövetségi hagyomány szerint a bölcsesség keletről származik (pl. 1Kir 5,10; Jób 1,3), és az Úristen az édenkertet is keleten ültette az első ember számára (1Móz 2,8). A bibliai gondolkodás úgy kapcsolja össze a tér és idő két síkját, hogy a múlt az, amit ismerünk, amit az arcunk előtt látunk, ez az előttünk lévő régi, ősi tapasztalat, amely „világos, mint a nap”, és amely segít az „orientációban”.

A jövő viszont a hátunk mögött van: ezt nem látjuk, teljesen ismeretlen számunkra, ez az, amely felé háttal haladunk, mintha csónakban eveznénk. Ez a jövő egyben a nyugati irány is, amelyet a héber nyelvben az *ahar/aharē* (אחר) kifejezés ír le, amely az ’utána, hátul, mögött, későbbi’ jelentéstartalmakat foglalja magában.

Amikor kelet felé tekintünk, a déli irány értelemszerűen a jobb oldali, a jobb kéz felé eső térrész. A jobb oldal a biztonságot, a jól-létet, a morálisan helyeset jelzi. Aki valaki jobbján van, az megbecsült pozícióba került, elismerést vívott ki magának. Érdekes módon Jákób egyik fiának, Benjáminnak a neve (szó szerint: „a jobb kéz fia”) is ezt a koncepciót tükrözi. JHVH maga is délen, a pusztában nyilatkozta ki magát Izrael közösségének, a Sínai-hegyen, és innen vándorolt Izrael közösségével együtt a megígért országba, Kánaán földjére.

Az északi irányhoz mindezek értelmében a bal oldal, a bal kéz tartozik, amelyhez a veszélyeset, megbízhatatlant, morálisan rosszat kapcsolják. Ezt a kettős jelentéstartalmat hordozza a bal kézre használt latin *sinister* kifejezés is. Érdekes módon a bibliai Izraelt fenyegető veszedelmes nagyhatalmokat, elsősorban is Asszíriát és Babilóniát, illetve Arámot mint északról jövő ellenséget említik az ószövetségi szövegek.⁸ Ugyanakkor az északi hegy, Cáfón (צפון – a név maga héberül északot jelöl) hagyományosan a kánaáni istenségek – közöttük a főisten, Baál Cáfón – „lakóhelye” is, így az ószövetségi szentírók valódi spirituális veszélyforrásnak tekintik ezt a hegyet Izrael számára.

Van persze még más, a négy égtáj (ארבע רוחות – *’arbā ruhōt*, szó szerint: négy szél) megjelölésére használt kifejezés is a héber nyelvben: a kelet-nyugati irányt a vizekkel kapcsolják össze. Keletet többnyire a „Jordánon túl” kifejezés vagy a nagy folyam (az Eufrátesz) említése jelzi. Nyugat a Földközi-tenger iránya, ezért ezt a *jām* (ים) tenger szóval jelölik. A déli égtájat a sivatag, a Negev (נגב) jelöli, míg északot a már említett, legészakabbra eső térség: a Cáfón-hegy.⁹

Az eddigiekből is kitűnik számunkra, hogy a bibliai emberek „mikrokozmosza” is alapvetően szociálisan konstruált tér: kapcsolati dinamikák, politikai tényezők, teológiai értelmezések társulnak a geofizikai adottságokhoz, és így komplex rendszereket: világképeket, „mentális térképeket”, a nyilvánosság kereteit, adott esetben

⁸ Lásd Ézs 14,31; Jer 1,14–15; 4,6; 6,1; 13,20; 25,8–9; Jól 2,20; Zof 2,13.

⁹ Erről a témáról lásd részletesebben: WEIPPERT 1998; JANOWSKI 2009.

pedig az uralkodó viszonyok, ideológiák mentén képződő terekkel szemben álló, alternatív térstruktúrákat hoznak létre.¹⁰

Amint az várható is, az Ószövetség szöveghagyományában a térre vonatkozó megállapítások meglehetősen gyakran kapcsolódnak össze teológiai reflexiókkal, illetve telítődnek vallási, spirituális tartalmakkal. A legfontosabb meglátás, felismerés ezekben a szövegekben az, hogy JHVH maga is az ember által megtapasztalt térben van érzékelhetően jelen: az Édenkertben sétál hűs alkonyatkor, a Sínai pusztájában együtt vándorol népével, megszentelti jelenlétével a jeruzsálemi templomot, vagy éppen a prófétái által nyilatkoztatja ki magát egy-egy olyan „szövegtérben”, amely az adott esemény után évtizedek, évszázadok múltán is élő, aktuális üzenetet hordoz és közvetít róla.

Az Ótestamentum gyakran hangsúlyozza, hogy a hívő emberek alapvető tapasztalata, hogy Isten jelen van: itt és most, az élet valóságának tereiben és kapcsolataiban. Az önmagát kinyilvánító Isten „térbeli”: konkrét helyszínekhez és időpontokhoz kötődő találkozásokban fedi fel magát. Ezzel a szemléletmóddal a bibliai Izrael az ókori Kelet általános koncepcióival szemben egy alternatív utat mutat fel: a statikus, zárt, valódi korrelációkat nélkülöző istenképek helyett a dinamikus, a történelemben, a tér és idő valóságában jelen lévő, az egyes ember és a közösség életében részt vevő JHVH-ra fókuszál. Az Ószövetség hagyományában valójában nemcsak az az érdekes kérdés, hogy milyen Isten JHVH, hanem az is, hogy milyen vele az úton; illetve milyen együtt lenni vele különböző életterekben, a *Firstspace*, *Secondspace* és *Thirdspace* dimenzióiban. Az ezekre a kérdésekre adott válaszokból kitűnik számunkra a bibliai emberek hittapasztalatainak tértudatossága és sajátos „nomád” karaktere.

Ebben a fejezetben még egy témakört kell röviden érintenünk: az „elbeszélt terek” kérdéskörét. A bibliai szövegek, főként az elbeszélések a szereplők interakcióinak leírásakor a térre, helyszíntre vonatkozóan is tesznek megállapításokat, így a tér szerepe igencsak fontos a narratívákban. Nem mindegy, hogy egy adott esemény hol zajlik, milyen térbeli kondíciók között történik a kinyilatkoztatás, az Istennel való találkozás. A szövegekben megjelölt, bemutatott helyszín a maga konkrétságában gyakran túlmutat önmagán.

Érdekes megfigyelni például, hogy Jákób hol is tusakodik pontosan azzal a közelebről meg nem nevezett „lényel”, akiről később kiderül, hogy Isten követje. 1Móz 32,22–23 szerint a Jabbók révénél kerül sor erre a különös éjszakai küzdelemre. A helyszín elnevezése egy szójáték: a helynév hangzása alapján Jákób nevére rímel a mássalhangzók fölcserélődése révén: יַעֲקֹב – יַבְבֹּק.

¹⁰ Jó összefoglalást nyújt ebben a témában MATTHEWS 2003.

Jónás próféta, amikor a világ végére menekül JHVH elhívása elől (Jón 1,3), lényegében a Földközi-tenger nyugati partjáiig, egy Tarsis/Tartessos nevű kikötővárosig váltja meg a hajójegyt. Ez a város lehetett valószínűleg a Palesztina területéről nézve legtávolabbinak vélt, ismert település nyugati irányban a babiloni fogság utáni kor zsidóságának szemében.¹¹

Az sem mellékes ugyanakkor, hogy hol találkozik Mózes Istennel: az élőként, „Vagyok”-ként bemutatkozó Úr a Hóreb-hegynél, egy lángoló csipkebokorban nyilatkoztatja ki magát leendő prófétájának. Pontosan azon a helyen, amelynél később majd az Egyiptomból kiszabadult nép, a pusztában vándorló Izrael találkozik Istennel (2Móz 3,12; 19,1–25).

Ebből a néhány példából is azt szűrhetjük le, hogy a helyszín megjelölése igencsak fontos tényező, az alapinformációk része egy-egy narratíva üzenete szempontjából, ugyanakkor tovább is vezeti az olvasót más történetek, más szövegek felé. Ilyen módon a különféle szövegterek adott esetben egybekapcsolódhatnak, egymásba érhetnek, ám ki is tágulhatnak vagy éppen egy pontba sűrítődhetnek össze.

A következőkben e térsűrités és -tágítás jelenségét, közelebbről is a szűk(össég) és a tág(asság) térszemléletének, térkoncepcióinak tartalmi jellemzőit vizsgáljuk meg elsősorban is a narratívákban és zsolnárszövegekben megjelenő gondolatok alapján.

Szűkösség és tágasság

Az ószövetségi szövegekben a szűk és a tág konkrét térbeli dichotómiaként való érzékeléséhez szinte mindig kapcsolódik a *Second-* és *Thirdspace* értelmében egy bizonyos minőség, szemléletmód, a földrajzi, fizikai tapasztalathoz társított érték vagy szimbolikus tartalom. A bibliai emberek számára a szűkösség, a szükség alapélménynek számított. Tudatában voltak annak, hogy az élethez, a boldoguláshoz szükséges javak a többség számára csak korlátozottan álltak rendelkezésre, mindenért keményen meg kellett küzdeniük, és meg is kellett becsülni mindazt, ami adatott.¹²

Egy jó termést hozó év, egy egészséges gyermek világra jövele vagy egy konfliktustól, háborúktól, természeti csapásoktól mentes hosszabb-rövidebb időszak igazi

¹¹ Ehhez a témához lásd például: BOLIN 1997, 76–77. o.; JENSON 2008, 44–46. o.

¹² A gyakori szárazságok és az ezeket követő ínséges idők emlékezete megőrződött az ótestamentumi szövegekben, például Genézis könyvének narratívájában, Ábrahámhoz, Izsákhöz és Józsefhez kapcsolódva (1Móz 12,10; 26,1; 41,47kk; 43,1kk); az Illéshez, Elizeushoz kötődő történetekben (1Kir 17,1; 18,2; 2Kir 4,38; 7,1–4) és Ruth könyvének elején (1,1), vagy a prófétai szövegekben (pl. Jer 14,1–6; Ez 7,15–17; Jóel 1,10–12). A szükséghelyzetek arra kondicionálták a lakosságot, hogy nagyon takarékosan bánjon a megtermelt javakkal, és ne fecsérelje el azokat; a kevésen való hűségnek és a megelégedésnek ez az attitűdje fontos etikai alapot szolgáltat korunkban az ökológiai tudatossághoz.

áldást jelentett, mivel nem volt semmiféle garancia arra, hogy a jövő, akár csak a következő hetek valóban jót hoznak-e. Éppen ezért ezek a pozitív tapasztalatok – még ha időben korlátozott élmények voltak is – nagyon fontos erőforrást jelentettek a bibliai emberek számára. Az élet adta kihívások között jelentős orientációs segítséget nyújtottak a zarándokünnepek is, amelyek a természet vegetációs ciklusára is reflektálva a termés betakarításának munkáját a gondviselő Isten iránti hálaadás liturgikus cselekményeihez kötötték.¹³

Az Ószövetségben a szűkösség világa a nyomor, nyomorúság tapasztalata mellett az elnyomás, megaláztatás élményeivel és emlékezetével kapcsolódik össze. Az egyiptomi szolgaság (2Móz 1–2) mindennek teológiai paradigmájává lett. Egyiptom mint *mental map* az ószövetségi hagyományban egyet jelentett a világrénddel, amelyet Izraelnek meg kellett haladnia, és amelynek kontrasztjaként létrejöhetett/létrejön JHVH alternatív világa, *Thirdspace*-e az ígéret földjén.¹⁴ Egyiptom fenyegető árnyéka azonban mindvégig elkíséri Izraelt hosszú története során. Az elfogadott haza, ahol JHVH Tórája, a szolidaritás életszabálya van érvényben, éles kontrasztban áll azzal a hatalommal, amely öncélú, kizsákmányoló, embertelen. Egyiptom emlékének felidézése a bibliai szövegekben mindig pedagógiai céllal történik: ez a birodalom megtestesíti mindazt, ami nem jó Izrael számára, és ami szemben áll a teremtés rendjével, tágasságával. Az emlékezésben rejlik az a visszatartó erő, amely megvédheti JHVH népét, hogy visszahulljon a története kezdetét megelőző káoszállapotba.

A bibliai Izrael hagyományai a szűkösség, szükség (héberül *tsār* צר) tapasztalatai tekintetében mindig konkrét élményekre, emléknymokra reflektálnak: a fenyegető ellenség ostromgyűrűbe zárja a várost, hadisarcot szedve kizsákmányolja az egyébként is nehéz körülmények között élő lakosságot, a „föld népét”. A megszálló hatalom egészen szűk mozgásteret ad az általa kontrollált területeken élőknek, erős gazdasági függésbe kényszeríti bele az elnyomott népeket, így esély sincs arra, hogy megvalósulhasson a *salom*, a normalitás és békesség állapota. A deuteronomista

¹³ A hetek ünnepe (sávuót), amely a húsvét (pészach) utáni ötvenedik napon kezdődik, az első zsenge bemutatásához kötődött, míg a sátoros ünnep (szukkót) az őszi betakarításhoz. A pészach háttérében is felsejlenek még egy ősi pásztorünnep kontúrjai: a nyáj tavaszi legelőre hajtásakor báránnyáldozat bemutatásával igyekeztek biztosítani a nyáj védelmét egy rituális szertartás keretében. A zarándokünnepekről bővebben: KRAUS 1994; HAHN 1995.

¹⁴ Ezt az alternatív helyet tágas földként definiálják ószövetségi szövegek: „*El is megyek, hogy kimentsem őket Egyiptom kezéből, és elvigram őket arról a földről egy jó és tágas földre, tejjel és mézzel folyó földre: a kánaáni, a hettita, az emóri, a perizzi, a hivvi és a jebúsi nép helyére.*” (2Móz 3,8) „*Ott egy olyan népet találtok, amely biztonságban él, és tágas az a föld mindenfelé. Bizony, a kezetekbe adta azt Isten! Olyan hely az, ahol nem hiányzik a világon semmi.*” (Bír 18,10) Ehhez a témakörhöz lásd: BRUEGGEMANN 1987; 2010.

történet szemlélet ennek keserű tapasztalatát Izrael JHVH iránti hűtlenségének következményeként, illetve Isten büntetéseként értelmezi.¹⁵

A zsoldárok teológiai reflexióiban találkozunk leginkább azzal a szemlélettel, hogy a szűkösség világa mind gazdasági, mind társadalmi-politikai tekintetben meggátolja az embert abban, hogy normális életet élhessen, és kibontakozhassanak lehetőségei, adottságai. A zsoldárosok Dávid Saul előli menekülését, életveszélyes helyzetét alapul véve mutatják be az imádkozó, hívő ember traumaélményeit, szorongását, szűkösségélményeit, mindennapi küzdelmeit.¹⁶ Ezek az imádságok a mindenkori ember egzisztenciális krízistapasztalatainak adnak hangot. Ám ha már artikulálódnak, kimondatnak ezek a félelmek, a mélységből felhangzik a kiáltás, akkor van remény arra is, hogy a könyörgők szava meghallgatásra találjon...

A szűk tér mindenestre nagyon fenyegető: emlékeztet a halál birodalmára, a Seolra, amelyet egy sötét és mély veremként, üregként vagy éppen városként képzeltek el a Biblia világában, ahol árnyékként, valamiféle kvázi-létezőkként lebegnek az „egyszervolt” emberek. A Seol a közös „sír”, „gyülekezési helyszín”, a halandók halálfélelemének tulajdonképpen megnyilatkozási formája.¹⁷ Éppen ezért minden földi, szűkös tér is a végesség, a beszorítottság, a szorongás érzését kelti az emberben: itt nincs helye még a képzetnek sem.

A bibliai emberek számára az élet végén bekövetkező fizikai halál előtti „kishalál”-élmények (betegség, kiszolgáltatottság, tehetetlenség, elnyomás) lényegében már összeérnek, összetartoznak az exitustapasztalattal. A szűkösség világában huzamosabb időt tölteni valójában már annyit jelent, hogy a Seolba, a halál porába fekszik az ember, és elbúcsúzik az élet valóságától.

A tágas tér: *merhāv* (מרחב) ezzel a zártsággal, kontrollal, tehetetlenség- és végeségtapasztalattal szemben a szabadság világát jelenti: azt a vágyott és remélt, nyitott és beszűkítő korlátok nélküli valóságot, amelyben az ember, illetve a közösség

¹⁵ Lásd többek között 5Móz 28,45–48; Jer 16,10–13. Erre a teológiai látásmódra utal a következő igeverv is: „És bár országukban javaiddal halmoztad el, tágas és kővér földdel ajándékoztad meg őket, mégsem szolgáltak téged, és nem tértek meg gonosz cselekedeteikből.” (Neh 9,35) Ehhez a témához lásd KARASSZON 2002, 40–71. o.; <https://www.bibelwissenschaft.de/wiblex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/deuteronomistisches-geschichtswerk-dtrg/ch/248532970b2e66a927bc-76bd36cf6745/>. (Megtekintés: 2019. február 27.)

¹⁶ Lásd pl. Zsolt 52; 56; 57; 59; 63.

¹⁷ A Seol kifejezés 63 helyen kerül elő az Ószövetségben; érdekes módon narratívákban nem fordul elő. Mítikus-szimbolikus jelentéstartalma okán elsősorban költői szövegekben találkozunk vele: siratóénekekben, panasz- és hálaadó zsoldárokból. Bár a Seolnak sehol sem találjuk konkrét, szabatos leírását az Ószövetségben, ezekből a költői szövegekből valamelyest fogalmat alkothatunk róla. A Seol ószövetségi elképzelésre hatott az egyiptomi és ógörög alvilág-koncepció is.

mentesül az életét kontrolláló és függő viszonyban tartó, negatívan befolyásoló tényezők hatása alól, és autonóm módon kibontakoztathatja saját értékeit is.

Tudatos és átgondolt koncepcióként tekinthetünk a Szentírás nyitányára, a Papi teremtésselbeszélésre, amelynek teológiai üzenete éppen ezt az igényt juttatja kifejezésre. JHVH teremtő szándéka arra irányul, hogy teret és helyet adjon teremtményeinek az általa létre hívott világban. Genézis könyvének első fejezete olyan tanúságtétel, amely ünnepli ezt a tágas teret, amelyet Isten ajándékként bocsátott az élők rendelkezésére. Ez a tér rendezett, funkcionális, az élet kibontakozását támogató keret, amely a bibliai szerző látásmódja és világképe értelmében a szétválasztás, elkülönítés aktusai révén kapta meg tapasztalható formáját, ugyanakkor ez a tér elég rugalmas keret ahhoz is, hogy a mobilitás, változás és mozgás sokféle élménye is átélhető lehessen benne.¹⁸

Ez az eredendő tágas tér mint teológiai „mintázat” tér vissza az ószövetségi narratívákban és költői szövegekben. A fogalom metasztintjén összesűrítődik mindaz a tapasztalat, amelyet az Isten színe előtti lét, a kibontakozás lehetősége, valamint a félelem nélküli élet igénye jelent. Jól érzékelteti ezt egy rövid etiológiai megjegyzés a meglehetősen „rövidre fogott” Izsák-narratíva egy epizódjából (1Móz 26,17–22), mégpedig a kutakért folyó harcok leírásában: „*Onnan is továbbvonult (Izsák), és egy másik kutat ásott, amely miatt már nem perlekedtek vele, ezért azt Rehóbótnak (רחובות) nevezte el, mert ezt mondta: Most már tágas helyet szerzett nekünk az Úr, és szaporodhatunk ezen a földön.*” (26,22) A történet a félnomád, pásztorkodó csoportok mindennapi küzdelmeibe enged betekintést; elsősorban is az itatók, kutak birtoklása, használata miatt kirobbanó konfliktusokra reflektál.

Az ősszülők narratíváinak a JHVH-tól kapott ígéretnek fokozatos beteljesedése az egyik legfontosabb rendezőelve. Isten áldása nyomán bőség és gazdagság lesz Ábrahám és utódainak osztályrésze. A történetekben a szűkösség és a tágas tér ket-tősségét, feszültségét is jól érzékelhetjük. Érdekes módon ebben a kis szövegrészben a legeltetéshez szükséges és ideális tágas tér konkrét tapasztalata összekapcsolódik a kút elnevezésével. Minden bizonnyal a víznyerésre alkalmas kutak beazonosítását, megtalálását könnyítette meg az, hogy olyan nevet adtak nekik, amely összekapcsolódott az adott táj, térség jellegzetességeivel.¹⁹

A kút neve azonban – természetesen – teológiai „predikátum” is: egy kognitív, mentális, szimbolikus tér jelzésére szolgál. Olyan térélményre utal, amely a gondviselés, az áldás megnyilvánulásához kapcsolódik, és így megnyílik, nyilvánvalóvá és nyilvánossá válik mások számára is.

¹⁸ A Papi teremtésselbeszéléssel kapcsolatban lásd RÓZSA 2008.

¹⁹ SARNA 1989, 186. o.; ALTER 1996, 134–136. o.

A történet e kis epizódjában visszaidéződik az a jelenet, amikor Ábrahám uno-kaöccse, Lót javára lemond a szeme elé táruló jó földről, tágas térről, és továbbindul új területet keresni (1Móz 13,5–12). A történet vége arról számol be, hogy természetesen Ábrahám sem jár rosszul: egész Kánaán területe szelvében-hosszában az övé lesz JHVH ígérete nyomán. Az ígélet földje – amint azt már említettük – mentális térképként és alternatív térként ott rejtőzik, illetve ott érzékelhető számos ószövetségi textusban és teológiai kijelentés mögött.

A zsoltárok és a tágas tér

Végezetül nézzük meg, hogy a „tágas tér” gondolata mely zsoltárokból és milyen kontextusban fordul elő. Az alábbi táblázat áttekintést nyújt a négy igehely kapcsán a legfontosabb információkról, teológiai következtetésekről.

Zsoltár	Műfaj	Szituáció, veszélyhelyzet	Tér
Zsolt 18,20: „Tágas térre vitt ki engem, megmentett, mert gyönyörködik bennem.”	Dávid győzelmi éneke (2Sám 22,20)	JHVH-tól kapott szabadulás, megmenekülés, az ellenségek miatti szorongattatás vége	<i>Firstspace</i> : egzisztenciális tapasztalat: megkönnyebülés <i>Secondspace</i> : Dávid királysága (ideológia) <i>Thirdspace</i> : messiási kor?
Zsolt 31,9: „Nem adtál ellenség kezébe, hanem tágas térre állítottad lábamat.”	Dávid zsoltára Dávid élettörténetére való reflexió nélkül Panaszszóltár és könyörgés	Kétféle tapasztalat: Szorongás, nyomorúság (2–3.5.8.10–14. vers) Reménykedés és valóstétel (4.6.15.20–22. vers)	<i>Firstspace</i> : kettős egzisztenciális tapasztalat: ellenségtől való félelem és szabadulás <i>Secondspace</i> : Dávid királysága (ideológia) <i>Thirdspace</i> : etikai útmutatás és didaktika
Zsolt 118,5: „Nyomorúságomban az Urat hívtam segítségül. Az Úr meghallgatott, tágas térre vitt engem.”	Liturgikus zsoltár Hálaadás a templomban (lásd 19–26. vers)	Hálaadás, JHVH iránti bizalom kifejezése Az ellenségektől oltalmazó Isten Élet és halál feszültsége Bölcsességi tradíció (lásd 8–9. vers)	<i>Firstspace</i> : egzisztenciális tapasztalat: élet és halál <i>Secondspace</i> : az élet tere: JHVH dicsérete; a templom mint tágas tér <i>Thirdspace</i> : az Istenben bízó ember mint tanúságtévő a nyilvánosság tereiben

Zsoltár	Műfaj	Szituáció, veszélyhelyzet	Tér
Zsolt 119,45: „Tágas téren járok, ha a te utasításodat keresem.”	Bölcsességi zsoltár Alfabetikus, „vav”-strófa A törvény ma- gasztalása	A tökéletes út: a Tóra szerinti élet Tanulás – tudás: JHVH utasításainak keresése	<i>Firstspace</i> : egzisztenciális tapasztalat: JHVH törvé- nye, útmutatása segíti az eligazodást <i>Secondspace</i> : a Tóra mint az élet tere <i>Thirdspace</i> : a JHVH útmutatásai szerint élő ember mint tanúságtevő a nyilvánosság tereiben

A négy igehely négy eltérő karakterű zsoltárból való, amelyek tartalmi tekintetben is más-más hangsúllyal bírnak.²⁰ A közös alap: a JHVH-ba vetett hit megvallása, amely a zsoltárosok számára összekapcsolódik a megmenekülés és szabadulás, a biztonság élményével, illetve az istentiszteleti közösség és a bölcsességteológia adta kiszámítható keretek megtapasztalásával. A tágas tér teológiai koncepciója mindezeket a mozzanatokot, aspektusokat magában foglalja, és a JHVH-val való személyes kapcsolat következményeként tekint az élet kitarululó, újra megnyíló lehetőségeire.

Amikor az imádkozó ember megvallja a nyilvánosság előtt, hogy Isten tágas terre állította lábát, ezzel nem kevesebbet állít, mint hogy tudatában van annak, az Örökkévaló valóságosan behelyezte őt teremtésének eredendő, ősi rendjébe, és helyet készített neki maga mellett. JHVH az élet és az élők Istene, aki nem állhat a végeesség, korlátoltság, elnyomás és halál oldalán. Izrael közössége és nyomában Krisztus egyháza tehát ennek a tágas térnek az örökségét kapja és adja tovább nemzedékről nemzedékre. A tágas tér az élők földje: mindig és mindenkor a Találkozás helye, és az Ünnepe.

Hamvas Béla szavai álljanak itt végül: „Az ünnepről általában két mozzanatot emelnek ki: hogy a hétköznapi értelmé itt lepleződik le, s hogy a léggör isteni jelenléttel telik meg. De a hétköznapi értelmé azért nyílik meg, s a léggör azért telik meg isteni jelenléttel, mert az isteni léttel való közösség itt teljesül. Ezt a teljesülést az áldozat teszi lehetővé. Ha az áldozat nem lenne, az isteni lét az emberben le lenne zárva. Az áldozat pedig nem egyéb, mint a külön, egyéni, magányos emberi Én levétele. [...] Az ünnep minden ember közössége abban az isteni létben, ahová az ember csak Énjének feláldozása árán jut el. Ezért az ünnep a kollektív lét megvalósulása.

²⁰ A zsoltárok magyarázatához lásd többek között: BEAUCHAMP 2013; *Jubileumi kommentár*: <http://152.66.64.20/gergo/biblia/jubkom2.htm#19> (megtekintés: 2019. február 27.); BRUEGGEMANN–BELLINGER 2014.

Minden közösség ünnepi. Ezért beszél Hölderlin festliche Gemeinschaftról. Nincs is más ünnep, csak a közösségé. A hétköznap az Én-ek nyüzsgése. Az ünnepen csak az isteni létbe emelt emberiség él közösen és együtt.”²¹

Hivatkozott művek

- ALTER, Robert: *Genesis. Translation and Commentary*. W. W. Norton & Company, New York – London, 1996.
- BEAUCHAMP, Paul: *A zsoltárok világa*. Bencés Kiadó, Budapest, 2013.
- BERQUIST, Jon L.: Critical Spatiality and the Construction of the Ancient World. In: David M. Gunn – Paula M. McNutt (szerk.): *Imagining Biblical Worlds. Studies in Spatial, Social and Historical Constructs in Honor of James W. Flanagan*. Sheffield Academic Press, London, 2002.
- BERQUIST, Jon L. – Camp, Claudia V. (szerk.): *Constructions of Space*. T & T Clark, New York – London.
1. köt. *Theory, Geography, and Narrative*. 2007. (LHBOTS 481.)
2. köt. *The Biblical City and Other Imagined Spaces*. 2008. (LHBOTS 491.)
- BOLIN, Thomas M.: *Freedom beyond Forgiveness. The Book of Jonah Re-examined*. Sheffield Academic Press, Sheffield, 1997. (JSOT SS 236.)
- BRINKMAN, Johan M.: *The Perception of Space in the Old Testament. An Exploration of the Methodological Problems of its Investigation, Exemplified by a Study of Exodus 25–31*. Kok Pharos Publishing House, Kampen, 1992.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Hope within History*. John Knox Press, Atlanta, 1987.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Journey to the Common Good*. Westminster John Knox Press, Louisville, 2010.
- BRUEGGEMANN, Walter – BELLINGER, William H. Jr.: *Psalms*. Cambridge University Press, New York, 2014. (New Cambridge Bible Commentary.)
- HAHN István: *Zsidó ünnepek és népszokások*. Makkabi Kiadó, Budapest, 1995. Web: <http://mek.niif.hu/04700/04749/html/zsidounnepek0006.html>. (Megtekintés: 2019. február 20.)
- HAMVAS Béla: *Láthatatlan történet – Sziget*. Medio Kiadó, Budapest, Szentendre, 2009. (Hamvas Béla művei 18.)
- JANOWSKI, Bernd: „Solange die Erde steht...” Zur Erfahrung von Raum und Zeit im alten Israel. In: Bernd Janowski – Kathrin Liess (szerk.): *Der Mensch im alten Israel*. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2009. (HBS 59.) 487–535. o.
- JANOWSKI, Bernd – Ego, Beate – Krüger, Anette (szerk.): *Das biblische Weltbild und seine altorientalischen Kontexte*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2001. (FAT 32.)
- JENSON, Philip P.: *Obadiah, Jonah, Micah. A Theological Commentary*. T & T Clark, New York, London, 2008. (Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies 495.)

²¹ HAMVAS 2009, 249. o.

- KARASSZON István: Történetírás az ókori Izraelben. In: uő: *Az Ószövetség fényei. Veterotestamentica*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. (Protestáns Művelődés Magyarországon 10.)
- KRAUS, Naftali: *Zsidó ünnepek a haszid legenda tükrében*. Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest, 1994. (Ősi Forrás 4.)
- LEFEBVRE, Henri: *The Production of Space*. Blackwell Publishing, Oxford, Cambridge, 1991. [Eredeti, francia nyelvű kiadás: 1974.]
- MATTHEWS, Victor H.: Physical Space, Imagined Space, and „Lived Space” in Ancient Israel. *Biblical Theology Bulletin*, 33. évf. 2003. 12–20. o.
- RÓZSA Huba: Óstörténet. A világ keletkezése és az emberiség eredete a Biblia szerint. SZIT, Budapest, 2008.
- SARNA, Nahum M.: *Genesis*. The Jewish Publication Society, Philadelphia – New York – Jerusalem, 1989. (The JPS Torah Commentary.)
- SOJA, Edward W.: *Thirdspace – Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell Publishers, Massachusetts, 1996.
- WEIPPERT, Helga: Altisraelitische Welterfahrung. Die Erfahrung von Raum und Zeit nach dem Alten Testament. In: Hans-Peter Mathys (szerk.): *Ebenbild Gottes – Herrscher über die Welt. Studien zu Würde und Auftrag des Menschen*. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn, 1998. (BThSt 33.) 9–25. o.